

„Reduta“ suka sau lizdelį, arba Osterwa Pohuliankoje

Agnieszka WÓJTOWICZ

Opolės universitetas (Lenkija)

ANOTACIJA. Aktoriaus Juliuszo Osterwos (g. 1885, Krokava – m. 1947, Varšuva) biografijoje Vilnius buvo išskirtinė vieta. Čia subrendo jo mintys apie teatrą ir vaidybą, čia jo teorijos įgavo materialias formas. Šiandien, kai kalbame apie Osterwos teatrą, pirmiausia galvojame apie „Redutą“ (įkurta 1919 m. Varšuvoje, 1925–1929 m. veikė Vilniuje). Straipsnyje¹ išskiriami du Osterwos biografijos epizodai, susiję su Vilniumi: jo kaip aktoriaus susiformavimas ir bandymas įgyvendinti savo teatrinės idėjas „Redutoje“. Remiantis iki šiol neįtyrinėta archyvine medžiaga, rekonstruojama „Redutos“ veiklos Vilniuje pradžia; anksčiau į mokslininkų akiratį nepatekę dokumentai naujai nušviečia „Redutos“ istoriją Vilniuje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI:

teatras „Reduta“,
Didysis teatras
Pohuliankos gatvėje;
Vilnius; Juliusz Osterwa;
Witold Hulewicz;
Juliusz Stefan Kłos;
Ferdynand Ruszczyk.

Miesto atmintis

Lietuvos valstybiniame istorijos archyve Vilniuje autorė rado neaprašytą šešiasdešimt keturių puslapių aplanką, kuriame buvo Didžiojo teatro Pohuliankos gatvėje² atnaujinimo dokumentai ir planai. Teatro atnaujinimas ir pastato pritaikymas „Redutos“³ trupės poreikiams buvo viena iš jos persikėlimo į Vilnių 1925 m. sąlygų. Šie iki šiol nežinoti dokumentai papildo Vilniaus laikotarpio „Redutos“ istoriją. Jų analizė padeda ne tik chronologiškai rekonstruoti teatro atnaujinimo faktus, bet ir pateikia žinių apie vėlesnius finansinius Vilniaus „Redutos“ rūpesčius. Ir tai tėra pirmas bandymas nagrinėti šią temą. Kol kas ji menkai iširta, todėl reikalingi tolesni esminiai tyrimai⁴. Čia pateikiama šaltiniai atskleidžia „Redutos“ veiklos Vilniuje pradžia.

- 1 Straipsnis yra gerokai praplėsta versija pranešimo, perskaityto 2015 m. lapkričio 27–28 d. Vilniuje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Istorinės teatro patirtys ir refleksija visuomenės gyvenime (1785–1914)“, skirtoje Vilniaus miesto teatro 230 metų sukakčiai, ir 2016 m. paskelbto žurnale *Kwartalnik Opolski* (2016, Nr. 1).
- 2 Pohuliankos (Didysis) teatras – lenkų teatras Vilniuje, pastatytas lenkų bendruomenės lėšomis ir atidarytas 1913 m. spalio mėnesį. Dabar šiame teatre (J. Basanavičiaus g.) veikia Lietuvos rusų dramos teatras.
- 3 „Reduta“ – eksperimentinis lenkų teatras (1919–1939), įkurtas Varšuvoje, 1925–1929 m. spektaklius rodęs Vilniuje, Pohuliankos teatre.
- 4 Autorė aptiko dokumentų, kurie leis plėtoti „Redutos“ Vilniuje temą, – tai teatro Pohuliankos gatvėje renovacijos techninės sąlygos ir sceninės erdvės atnaujinimo medžiaga.

Juliuszas Osterwa Vilniuje – svarbi, bet kartu nelengva tema. Nelengva, nes lyg ir nebėra jai naujos medžiagos, ir svarbi, nes Osterwa be čia įgytos patirties tikriausiai būtų kitoks žmogus ir kūrėjas. Mąstant apie šį Osterwos gyvenimo periodą, kyla įvairių klausimų apie jo asmeninę ir profesinę 1907–1909 m. patirtį, jos įtaką kūrybiniam keliui.

Atskira tema – „Reduta“ Vilniuje 1925–1929 metais. Visi šie klausimai tyrėjų jau buvo nagrinėti. Pakanka pavartyti 2003 m. išleistą Zbigniewo Osińskiego knygą „Redutai atminti“ (Osiński 2003), kurioje išsamiai aptariami „Redutos“ tyrimai, arba Bogdano Śmigielksio „Reduta Vilniuje“ (Śmigielkski 1989) – kritiškai Osińskiego vertintą knygą. Duomenis apie Osterwos veiklą Nunos Młodziejowskos trupėje Vilniuje 1907–1909 m. ir „Redutoje“ 1925–1929 m. surinko ir monografijoje pristatė Józefas Szczublewski (Szczublewski 1973). Yra ir nemažai atsiminimų, kuriuose iškyla „Redutos“ veikla Vilniuje, tačiau, vertinant dviejų Osterwos gyvenimo ir kūrybos epizodų analizę, matyti akivaizdus šaltinių skurdumas. Visa tai leidžia kelti tikėtinas, bet iki galo nepatvirtintas hipotezes.

Juliuszo Osterwos biografijoje Vilnius buvo ypatinga vieta. Čia brendo jo požiūris į teatrą ir vaidybą, čia jo teorijos įgavo materialius pavidalus. J. Szczublewski knygoje „Osterwos gyvenimas“ apie ankstyvuosius Vilniuje praleistus metus (1907–1909) parašė tik keletą puslapių.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Vilnius nebuvo lenkų teatro miestas. Šio teatro istorija Vilniuje iš tikrųjų yra ilga nesėkmių grandinė – jo režisieriai „pasirodė bejėgiai, susidūrę su netikėtais sunkumais, susijusiais su Vilniaus teatro valdymu“ (Baranowski 1914). Vilniečiai buvo nedėkingi lenkų teatro žiūrovai, o pastangos įtikinti „vietinius“ eiti į teatrą dažniausiai baigdavosi nesėkme. Tai neabejotinai buvo po 1863–1864 m. sukilimo sekusių represijų rezultatas, ir šias pasekmes lenkų teatras jautė visus dvidešimt savo veiklos metų.

Lenkų teatro istorija Vilniuje prasideda iš naujo 1906 m., kai po keturiasdešimties metų pertraukos spektaklius pradėjo rodyti stipri lenkų profesionalių aktorių trupė, vadovaujama Nunos Młodziejowskos. Pradėjusi nuo nulio talentingoji vadovė su savo trupe vaidino keturis sezonus (1906–1910) (Romanowski 1999: 160–161) ir jos pasiekti rezultatai prilygo geriausiems to meto Lenkijos teatrų pasiekimams. Taip atsitiko Osterwos dėka. Tačiau Młodziejowska patyrė ir pralaimėjimą:

„Vilnius, trokštantis atlikti panašų kultūrinį vaidmenį kaip ir prieš metus, vis dar nesugebėjo išsiveržti iš nepageidaujamos provincialumo būsenos. Wyspiańskiego laikais Krokuvoje išsilavinimą gavusi Młodziejowska, patyrusi Pawlikowskio, Kotarbińskiego ir Solskio įtaką, Lietuvos sostinėje buvo viešnia iš plačiojo pasaulio, jos pastangos nebuvo iki galo įvertintos ar netgi suprastos. <...> Ji sugebėjo pakelti jį [teatrą] iki tokio lygio,

kuris kartais gali būti lyginamas su geriausiai šalies teatrais. Vilniui to buvo per daug, ir Młodziejowska turėjo pralaimėti. Tačiau jos teatro veiklą XX a. trečiajame dešimtmetyje ėmėsi tęsti Osterwos „Reduta“. Osterwa buvo jos pralaimėjimo liudininkas“ (ibid.: 158–161).

Lenkų teatrui Vilniuje XX a. pradžioje teko didaktinė ir patriotinė misija, didesnė nei bet kur kitur, tačiau, kritikų nuomone, jis naudojosi nuolatinėmis lengvatomis. Vilniaus publika reikalavo „tikro teatro“, tačiau nesugebėjo užpildyti teatro salės. Šiame laikotarpyje teatrui labiausiai sekėsi tada, kai spektaklių kokybės sąskaita buvo siūlomi pigūs bilietai. „Lenkų publika, – apibendrina *Dziennik Wileński*, – palaiko viską: rusų teatrą, silpną italų operą <...>, iliuzionus, kabaretus, tik lenkų teatre šmėžuoja tuščios vietos.“⁵

Pirmasis Vilniaus laikotarpis Osterwai taps mitiniu, ir tai yra svarbiausia priežastis, kodėl neturėtume nuvertinti šio ankstyvojo Vilniaus epizodo. Būtent pasirodymais Vilniuje prasidėjo didžioji jo karjera: Osterwos vaidyboje išvelgtas „gražus puikios aktorystės saulėtekis“. Per dvejus metus Juliuszas Osterwa tapo nacionalinės šlovės aktoriumi, kurį pirmasis pamatė Vilnius. Jo teatro sampratai, teatro idėjos, kuria vėliau rėmėsi „Reduta“, įtvirtinimui buvo lemtingi ir izoliacijos mėnesiai Pospieškoje⁶ pas Aleksandrowiczų. Apie šią patirtį po daugelio metų Osterwa rašė:

„Gyvendamas toli nuo miesto (prie Vilniaus) – negalėdamas patekti vakarieniš ar į pasirodymą, lankytis kavinėse – privalėjau sėdėti namuose ir ieškoti kitokių pramogų. Būti lauke ir daug skaityti. Ir šiuo laikotarpiu man labiausiai patiko poilsis, kuris visais atžvilgiais labai prisidėjo prie mano vystymosi“ (Osterwa 1992: 141).

Būtent Pospieškoje rašomos pirmosios pastabos apie „mažą, intymų teatrą“, kurį jis galėtų sukurti, jei koks nors turtuolis „pastatytų jam paprastą sceną ir jaukią žiūrovų salę, kaip tas Maskvos pirklys Morozovas, padėjęs Stanislavskiui įkurti teatrą Maskvoje“ (ibid.).

Dar viena priežastis, kodėl neturėtume nuvertinti šio Vilniaus epizodo – būtent čia Osterwa pirmą kartą sutinka savo būsimą žmoną vilnietę Wandą Malinowską; čia susibičiulauja su Aleksandrowiczų šeima, kuri tampa jo globėja. Tad ankstyvasis Vilniaus epizodas tikriausiai ir lėmė sprendimą perkelti „Redutą“ į Vilnių. Jo talentas buvo įvertintas ir jis tapo žinomu aktoriumi: „Vilniaus scenoje Osterwai pavyko parodyti savo išskirtinį talentą“. Jis buvo sutiktas labai svetingai ir gavo finansinę paramą. Ši svarbi patirtis turėjo įtakos jo vėlesnei veiklai.

5 *Dziennik Wileński*, 1907, Nr. 283.

6 Vietovė dabartinės M. K. Oginskio gatvės Vilniuje apylinkėse, dar vadinta Oginskių Pospieška, čia savo dvarelį turėjo Stefanus Aleksandrowiczus.

Žinios apie pirmąją Osterwos viešnągę Vilniuje, menininko ir miesto ryšius paretmos kol kas nepakankamai ištyrinėtai, neišsamiais šaltiniais. Ir tai nėra šio straipsnio tema. Ar ši „miesto atmintis“ turėjo įtakos vėlesniems Osterwos sprendimams, galime tik numanyti, remdamiesi jo užrašuose ir jį pažinojusių žmonių prisiminimuose menkai dokumentuotais įrodymais.

Vakarienė pas Lijewskį

Pagaliau atėjo laikas faktams: Osterwos ir „Redutos“ veikla Vilniuje, „Redutos“ vilnietiška pradžia kaip vėlesnio pralaimėjimo priežastis. Faktų nedaug. Esami šykštūs liudijimai trumpai buvo pateikti jau minėtose Osińskio ir Śmigielksio knygoose. Pats Osterwa šių faktų nenutylėjo – savo laiškuose ir užrašuose kelis kartus skyrė jiems daug vietos. Neatmetama galimybė, kad Osterwa į savo jaunystės miestą atvyko kupinas vilčių. Nors sprendimas atvykti į Vilnių 1925 m. visų pirma rėmėsi patriotinėmis ir tautinėmis priežastimis bei sentimentais, pagrindinis motyvas vis dėlto buvo ekonominis. Finansinės bėdos buvo didžiausias „Redutos“ rūpestis Varšuvoje. Viena iš „Redutos“ persikėlimo į Vilnių priežasčių buvo ta, kad trupė prarado savo sceną bei ateities perspektyvas. Wiktoras Brumeris atkreipė į tai dėmesį dar 1924 m. birželio mėn.:

„Redutininkų išsibarstymas po įvairius teatrus kelia pavojų prarasti profesines vertybes, kurios buvo sukauptos „Redutos“ vaidinimų metu, ir iššvaistyti visus penkerių metų veiklos Varšuvoje ideologinius pasiekimus“ (Brumer 1924: 169–170).

J. Szczublewski pateikia dar vieną Osterwos išvykimo iš Varšuvos priežastį:

„Repetuojant „Putpelę“ į direktoriaus Osterwos kabinetą netikėtai užsuko generolas Rydz-Śmigły, kariuomenės inspektorius, gyvenantis Vilniuje⁷. Vizitas teatre padarė didžiulį įspūdį, tuo labiau kad Osterwa neatskleidė šio vizito tikslo. Jie kalbėjosi apie „Redutos“ perkėlimą į Vilnių, Śmigły pažadėjo pasikalbėti su Vilniaus vaivada Raczkievicziumi. Netrukus pakalbėjęs laišku informavo Osterwą, kad vaivada atvyks į Varšuvą aptarti detalių; vaivada atvyko, apžiūrėjo „Redutos“ sales ir institutą, pakvietė Osterwą į restoraną – ir vakarieniaudami pas Lijewskį aptarėme būdus, kaip „Redutą“ perkelti į Vilnių“ (Szczublewski 1973: 274).

Su Edwardu Rydz-Śmigły bičiuliausi Witoldas Hulewiczius, jis greičiausiai ir įtikino generolą padėti „Redutai“ persikelti į Vilnių. Galutinį sprendimą su „Redutos“ aktoriais ir jos instituto nariais vykti į Vilnių Osterwa priėmė 1925 m. gegužės mėn., atsistatydinęs iš Nacionalinio teatro direkcijos Varšuvoje. Oficialus pranešimas, kad Os-

7 1921 m. gegužės 9 d. tapo Armijos Nr. 1 Vilniuje inspektoriumi. Edwardo Rydz-Śmigły biograma, www.ipsb.nina.gov.pl

terwa perėmė teatrą Vilniuje, Pohuliankos gatvėje, buvo paskelbtas 1925 m. birželio 11 dieną.

Prieš pat „Redutos“ atvykimą į Vilnių 1925 m. Czesławas Jankowskiis įspėjo Osterwą:

„Pagrindinė teatro nesėkmių priežastis Vilniuje yra per mažas <...> nuolatinės teatro publikos skaičius. Jos paprasčiausiai nepakanka. Prieš karą nuolat Vilniuje lankydavęsi dvarininkai, labiausiai rėmę teatrą, patys nuskurdo, lenkų valdininkai, kurių dabar Vilniuje gausu, negali sau leisti teatro, o iš smulkiųjų miestiečių ir amatininkų klasės teatro publika nebesiformuoja, kaip kad buvo prieš karą. <...> Pridėkime dar aukštas Vilniaus kainas <...>. Joks repertuaras su tuo nesusitvarkys, net jei jis bus meistriškai sudarytas. Dvasinis teatro poreikis mažėja. Teatro alkis beveik visiškai išnyko. <...> Štai tokios rimtos problemos, su kuriomis statant teatro palapines turės susidoroti būsimasis Osterwos sezonas“ (Jankowski 1925: 239).

„Redutos“ instituto būstinę buvo siūloma įkurti Masalskio rūmuose Verkiuose, o visiškai perstatytas ir modernizuotas teatras Pohuliankos gatvėje turėjo tapti pagrindine „Redutos“ scena. „Reduta“ į Vilnių atvyko 1925 m. liepos mėn. pabaigoje, bet trupės ir instituto nariai neturėjo kur gyventi, nes rūmai Verkiuose nebuvo tam pritaikyti, be to, kilo problemų dėl nuosavybės teisių. Rugsjūčio mėn. Osterwa rašo Żeromskiui:

„Turime didelių sunkumų dėl teatro atidarymo, tačiau ir trupės raumenys yra nepaprastai stiprūs. Ir aš, o gal ir visi kiti mano vietoje būtų kritę – jei ne ši išganinga parama, kurią teikia šiek tiek patikrinta, treniruota trupė. Mes neturime namų, neturime virtuvės, neturime tinkamos vietos darbui, bet tai nesąmonė! Bus vėliau. Ir namas, ir scena, ir virtuvė, ir pinigai. Net jei sąlygos čia yra sunkesnės nei šiandien, o sunkumai yra didesni, man jie labiau patinka nei [Varšuvoje – A. W.]. Varšuvoje tikriausiai jau sklinda kalbos, kad netrukus grįšiu... Naivuoliai!“ (Osterwa 1968: 66–67).

Architektas pastatą statė be plano

Viena iš persikėlimo į Vilnių paskatų buvo Edwardo Rydz-Śmigły ir vaivados Władysława Raczkiewicziaus pažadas, kad trupė gaus visiškai perstatytą Pohuliankos teatro pastatą, kad šis kuo geriau tarnautų „Redutos“ trupei. Lenkų teatro pastatas Didžiosios Pohuliankos gatvėje buvo pastatytas už lėšas, kurias „iš aukštesnių miesto sluoksnių surinko „Korwin-Milewski, Bohdanowicz, Zawadzki ir Vilniaus bendrovė“ (*Wilno XX–XXI wiek, przewodnik architektoniczny* 2019: 28). 1911 m. surengtą konkursą, kuriam buvo pateikti trys projektai, laimėjo Wacławo Michniewicziaus ir Aleksandro Parczewskio architektų biuras. Iškilmingas naujojo teatro atidarymas įvyko 1913 m. spalio 25 d., atidarymo metu suvaidinta Ludwiko Hieronimo Morstino keturių veiksmų drama „Lelijos“.

„Ir tik po premjeros paaiškėjo, kad naujoji žiūrovų salė (suprojektuota 850 vietų) yra tiesiog per didelė Vilniaus poreikiams, praktiškai neįmanoma jos užpildyti. Dar daugiau: ji neatitiko elementarių reikalavimų.

Nesėkmė po nesėkmės!, – prisiminė Hipolitas Korwinas-Milewskis. – Jau be mano žinios ložėse ir galerijoje išmūrijo aklinus betoninius 110 cm turėklus. <...> Iš ložių ir pirmosios galerijos eilės virš turėklų buvo matyti tik priekyje sėdinčių ponių galvos, o galinės eilės, kurių iš parterio nebuvo matyti, pačios nematė netgi aktorių, vaidinančių prie pat rampos, galvų“ (Korwin-Milewski 1930: 351).

Šią nuomonę patvirtino ir Ludwikas Hieronimas Morstinas:

„Scena buvo matoma ne iš visų vietų. Galinės parterio eilės net nematė aktorių galvų, o iš toliausių balkono eilių nebuvo matyti, tiesiogine to žodžio prasme, nieko“ (Morstin 1961: 62).

Helena Romer-Ochenkowska naująjį teatrą taip pat vadino „nepapraktiškai įrengtu, nemaloniui, šaltu pastatu“ (Romanowski 1999: 184–185). Tad teatrui Pohuliankos gatvėje nuo pat atidarymo reikėjo rekonstrukcijos.

Atnaujintas Pohuliankos teatras turėjo suteikti „Redutai“ galimybę naudoti moderniausius techninius sprendimus ne tik scenoje, bet ir visame pastate. Jau 1925 m. birželio pradžioje (dar iki oficialaus pranešimo apie persikėlimą į Vilnių birželio 11 d.) pradėta ruošti pagrindinei Didžiojo teatro Pohuliankos gatvėje renovacijai. Rekonstrukcijos vadovas – Stepono Batoro universiteto architektūros profesorius Juliuszas Stefanus Kłosas⁸ – buvo nepaprasta asmenybė. Jis tapo vilniečiu Ferdynando Ruszczyco dėka (Ruszczyc 1996: 18–19):

„1920 m. jis buvo paskirtas į Vilniaus universiteto Dailės fakulteto Architektūros katedrą. Jo patirtis saugant architektūros paminklus <...> buvo <...> nepaprastai vertinga. Kłosas buvo tikras architektūros, poezijos – ypač Słowackio – mėgėjas, turėjo puikų literatūrinį talentą, buvo protingas ir jautrus. Buvo nedidelio ūgio, negražus, trumparegis, įdomus pašnekovas, jautrus moterų grožiui. Jis aistringai fotografavo architektūros paminklus ir nuogas moteris – turėjo tūkstančius pirmosios ir šimtus antrosios temos nuotraukų. Gyrėsi, kad savo kolekcijoje turi daugybę ponių iš teatro pasaulio“ (Lorentz 1986: 14).

8 Juliuszas Kłosas (1881–1933), inžinierius architektas, meno istorikas. Gimnaziją baigė Kališe, politechniką studijavo Varšuvoje ir Vienoje (diplomas 1908 m.). 1909–1911 m. dirbo Grace. 1912–1914 m. vadovavo savo projektavimo biurui Varšuvoje, daugiausia restauravo bažnyčias ir rūmus. Varšuvos technologijos universiteto dėstytojas ir Architektūros fakulteto įkūrėjas (1916–1919). 1920 m. Lenkijos armijos savanoris. Nuo 1920 m. iki mirties gyveno Vilniuje. Vilniaus katedros karališkojo mauzoliejaus interjero, Stepono Batoro universiteto Petro Skargos kiemo restauratorius. Konservavo ir atnaujino daugelį Vilniaus krašto paminklų. Vadovo *Wilno. Przewodnik krajoznawczy* autorius (pirmašis leidimas – 1923). Tragiškai mirė 1933 m. sausio mėn.: „Visą naktį dirbęs Dailės fakulteto pastate Šv. Onos g. 4, išėjo namo 5.00 su jį visada lydėjusiu šunimi Žužu. Laiptų aikštelėje ištikus širdies priepuoliui, jis persisvėrė per balustradą ir nukrito. Laiptų pusiaukelės aikštelėje liko jo lazdelė, kepurė ir akiniai.“ Žr. J. Hernik Spalińska. *Wileńskie Srody Literackie* (1927–1939). Warszawa 1998, s. 187; *Wileński Słownik Biograficzny*. Red. H. Dubowik, L. J. Malinowski. Bydgoszcz, 2008, s. 215–216.

„Redutos“ vardu darbus prižiūrėjo Iwo Gallas. Statybos darbams teatre vadovavo inžinieriai Grodzkis ir Czerny iš „Vilniaus inžinerinių darbų bendrovės“ (Wileńskie Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjnych, WILPRI). 1925 m. birželio 13 d. prof. Kłosas siuntė teatro planus Gallui, kad šis perduotų „Redutos“ pageidavimus dėl rekonstrukcijos. Tame pačiame laiške Kłosas Gallui pranešė, kad jis jau yra gavęs pasiūlymų iš statybos bendrovių ir laukia tik „Redutos“ vadovybės sprendimo. Rekonstrukcija pradėta liepos 19 dieną. Išvydęs pastatą Iwo Gallas tvirtai pareiškė: „Šį pastatą statęs architektas tai darė be plano, tarp vidaus ir išorės nėra jokio ryšio.“⁹ Jo sudarytame būtinų darbų sąrašė buvo dvidešimt keturi punktai:

1. Visų sienų žiūrovų salėje, koridoriuose ir viešosiose vietose, taip pat drabužinėse ir kt. nuvalymas ir nudažymas.
2. Rūsyje: metalo dirbtuvės ir dekoracijų bei apmušalų gamybos dirbtuvės nutinkavimas, staliaus dirbtuvės sienų nuvalymas.
3. Sienų drabužinėse pašalinimas.
4. Koridorių ir galerijų grindų atnaujinimas.
5. Balkono virš įėjimo ir lubų atnaujinimas.
6. Scenos ir užkulisų sienų nušviesinimas ir nubalinimas.
7. Atramų iš 2 ložių, esančių šalia scenos parteryje, ir iš orkestrinės pašalinimas.
8. 2 parterio ložių sienų pašalinimas ir įėjimų perkėlimas.
9. 4 sienų pastatymas prie durininko patalpos ir antrajame aukšte.
10. Sienos ties rampa po scena pašalinimas.
11. Orkestrinės grindų pakėlimas.
12. Tualetų restauravimas (naujų durų įrengimas ir vidinių durų užmūrijimas).
13. Scenos portalo praplėtimas iki 10,00 m ir viršutinės dalies pažeminimas iki 8,00 m nuo naujųjų scenos grindų.
14. Durų iš užkulisų padidinimas iki 4,00 m.
15. Įstiklintos sienelės įėjimo patalpoje.
16. 2 judamų scenos dalių (priekinės ir galinės per visą scenos ilgį) įrengimas.
17. Scenos grindų išlyginimas priekį pažeminant iki 0,15 m, vidurį tarp scenos ir užkulisų – 0,30 m, galinę užkulisų dalį prie keltuvo pakeliant iki 0,35 m.
18. Orkestro uždengimas ir grindų įrengimas žiūrovų salės lygyje.
19. Stogų ir latakų remontas.
20. Angos tarp dekoracijų dirbtuvės ir moterų siuvyklos įrengimas.
21. Žiūrovų salės, koridorių, laiptų ir kabinetų elektros instaliacijos atnaujinimas.
22. Nauji laiptų į pirmąjį aukštą turėklai.
23. Viso tinko fojė nuvalymas.
24. Šildymo įrenginių atnaujinimas, ventiliacijos ir fojė vėdinimo kanalų išvalymas.

9 Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (LVIA), f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 17.

Pokyčių pagal Gallo pageidavimus sulaukė visas teatro pastatas – nuo pamatų iki stogo. Perstatytas visas teatro interjeras. Pakeista scenos konstrukcija: medinė šešiasdešimt keturių stulpų struktūra pakeista plienine ant dviejų mūrinių stulpų, sumontuotas judančiosios scenos mechanizmas; scenos anga buvo išplėsta nuo 8,80 m iki 10,00 m ir pažeminta iki 7,50 metro. 1925 m. rugpjūčio 22 d. profesorius Kłosas, naujosios „Redutos“ būstinės rekonstrukcijos vadovas, informavo regioninių viešųjų darbų direkcijos Vilniuje vadovą apie atnaujinimo darbų eigą:

„Didžiojo teatro, esančio Pohuliankos gatvėje, remonto ir pritaikymo „Redutos“ trupei programoje yra 4 pagrindinės dalys: 1. Mūrėjimo ir tinkavimo darbai, <...> scenos grindų pažeminimas ir išlyginimas ją priartinant prie žiūrovų kilnojama orkestrinės danga, scenos mechanizmų medinės konstrukcijos pakeitimas geležine, kuri remiasi į du mūrinius stulpus (vietoj anksčiau buvusių 64 medinių), vidinių scenos, užkulisų ir tualetų sienų tinkavimas, pertvarų pakeitimas tualetuose šalia scenos (drabužinėse, dirbtuvėse ir kt.), tualetų naujų durų angų įrengimas ir atitinkamai senųjų užmūrijimas, partereryje esančių ložių pertvarkymas įrengiant šoninius įėjimus į sceną, taip pat visas sąrašas nedidelių remonto darbų. <...> 2. Montavimo darbai: nuotekų sistemos atnaujinimas įrengiant klozetus, vandentiekio tinklo sandarinimas ir išplėtimas, būtiniausi centrinio šildymo įrangos atnaujinimo darbai. <...> 3. Elektrotechnikos darbai: elektros apšvietimo scenoje ir žiūrovų salėje bei fojė, koridoriuose ir kitose patalpose atnaujinimas, naujų šviestuvų ir armatūrų pakabinimas, scenos apsauginio skydo sutvirtinimas cinko skarda ir asbesto lakštais, vidinės telefono sistemos įrengimas ir kt. <...> 4. Dažymo ir dekoravimo darbai: visų žiūrovams ir artistams skirtų patalpų išdažymas klijiniais dažais, grindų remontas, durų ir langų dažymas aliejiniais dažais, neskaitant naujų ložių apmušalų ir naujos uždangos, neįtrauktų į išlaidų sąmatą.“¹⁰

Dienraščių *Słowo* ir *Dziennik Wileński* žurnalistai, stebėję darbų eigą Didžiajame teatre Pohuliankos gatvėje, informavo apie rekonstrukciją: naujus įėjimus, koridorius, patalpas, skirtas, kaip aiškino Gallas, naujiems akustiniams efektams. „Garsai gali keliauti įvairiais vidiniais įėjimais, kaip ir aktoriai.“¹¹ Visame pastate buvo pakeistas apšvietimas, įrengta moderni centrinio šildymo sistema, naujai įrengtos aktorių drabužinės ir rūkomieji bei visos techninės patalpos. „Kiekviename koridoriuje, kabinete, drabužinėje, dirbtuvėse yra telefono aparatas, sujungtas su centrine „Redutos“ telefono stotimi.“¹² Visiškai atnaujinta žiūrovų salė – nuo šviestuvų iki sienų ir grindų spalvos. Buvo pakabintos naujos langų¹³ ir durų užuolaidos¹⁴. Vestibiuliai iškloti audeklu. Naujai įrengtas bufetas –

10 *LVA*, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 27–27a.

11 Reduta ściece sobie gniazdko. *Słowo*, 21 VIII 1925.

12 Ibid.

13 Lenk. *portier*.

14 Lenk. *kotary*.

sujungtas su knygynu ir „Redutos“ archyvu. Apatiniame fojė prie kasos pastatytas „Redutos“ globėjo Stanisława Wyspiańskiego biustas¹⁵. Dėmesį atkreipia vienas dokumentas – Witoldo Hulewicziaus laiškas, rašytas 1925 m. rugpjūčio 20 d. „Mylimajam Julekui“:

„L. Skubu. Viešųjų darbų direkcija, Vyriausybės delegatas ir miesto magistratas šiandien 12.00 val. lankosi (ėsi) Didžiojo teatro pastate, nes, matyt, yra neformalių dalykų. Labai svarbu, kad Tu dalyvautum. Renkamės pas darbų direktorių inž. Pietraszewską 11 val. 15. Jei šiam laikui nespėsi, gal gali būti teatre tarp 1/2 iki 12 a. t. [Veikiausiai išbraukta Witoldo Hulewicziaus – A. W.] Nežinau, ar apskritai esi Vilniuje. Nuoširdžiai. W. Hulewiczius. [Ranka prirašyta: Labai prašau susisiekti su Gallu, kuris dažniausiai būna teatre, gyvena Sokołowo viešbutyje, Vokiečių 1, o pietus (nuo 2 iki 3) ir vakariene (nuo 9 iki 10) nuolat valgo su visa „Reduta“ kazino Mickevičiaus [gatvėje].]“¹⁶

Jau pradiniu laikotarpiu „Redutos“ valdybos ir Vilniaus miesto valdžios bendravimas nesusiklostė. Rugpjūčio 25 d. 10.30 val. teatre Pohuliankos gatvėje Ferdynandas Ruszczycas susitiko su Iwo Gallu: „Gallas rodo man, kaip pasikeitė scena ir žiūrovų salė. Siūlau hole už įėjimo įrengti atminimo lentą Vilniaus Seimui“ (Ruszczyc 1996: 318).

Renovacijos kaina viršijo 200 000 zlotų, o planuojama bendra suma buvo 60 000 zlotų. Įdomu tai, kad būtent Juliuszas Kłosas 1925 m. rugpjūčio 22 d. ataskaitoje, atsiųs-toje Vilniaus regioninių viešųjų darbų direkcijos vadovui, „darbus“ neteisingai įvertino šešiasdešimčia tūkstančių zlotų. Sudėjus atskirus punktus, matyti, kad visa darbų vado-vo pateikta suma buvo sumažinta dešimčia tūkstančių ir turėtų siekti septyniasdešimt tūkstančių zlotų. Straipsnio autorės surastame dokumentų rinkinyje yra tik dviejų įmo-nių išrašytos sąskaitos. Krinta į akis nerūpestingas ir netikslus skaičiavimas. „WILPRI“ bendrovės atliktų statybos darbų kaina siekė 56 228,58 zlotų (mažiau nei tikėtasi). Šios bendrovės parengta preliminarai išlaidų sąmata buvo padidinta maždaug keturiais tūks-tančiais zlotų. Bendrovės „Inż. E. Błedowski, S. Białowiejski i S-ka“ atlikta elektros instaliacijos renovacija kainavo 19 305,39 zlotų („apytikslė išlaidų sąmata buvo 8 734 zlotų“). Bendrovės atstovai 1925 m. lapkričio 18 d. laiške „Redutos“ valdybai skirtumą paašškino taip: „Skirtumą lemia montavimo medžiagos, nes buvo sumontuota 75 proc. daugiau laidų ir beveik 300 proc. daugiau vamzdžių ir priedų, palyginti su apytiksle sąnaudų sąmata.“¹⁷ Jau rugsėjo mėn., nepaisant subsidijų, pritrūko pinigų. 1925 m. spa-lio 8 d. aštuntą valandą vakaro miesto taryba, aptarusi finansinę „Redutos“ padėtį, sky-rė teatrui dotaciją iš savivaldybės subsidijų: „Pasisakius keletui tarybos narių, tarp jų ir

15 *Dziennik Wileński*, 1925, Nr. 183.

16 *LVA*, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 30v–31.

17 *LVA*, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 20.

prof. Ruszczycui, Taryba nutarė nuo šių metų spalio 1 d. skirti „Redutai“ po 2 tūkst. zlotų kas mėnesį.¹⁸ Spalio 29 d. F. Ruszczycas savo „Dienoraštyje“ įrašė:

„7.30 val. posėdis Delegatūroje [Taryboje] dėl „Redutos“. „Redutos“ draugų komiteto ir draugijų įsteigimas. Sakau Osterwai, kad norėčiau jiems palinkėti dangaus. Kokiomis sąlygomis gyvena „Redutos“ nariai, rodo skaičiai. Atlyginimai nemokami, rugpjūčio, rugsėjo ir spalio mėnesiais vienam asmeniui teko 400 zlotų, t. y. po 130 zlotų per mėnesį“ (Ruszczyc 1996: 322).

1925 m. lapkričio 26 d. Osterwos iniciatyva įkurtas Vilniaus „Redutos“ teatro veiklos pilietinis komitetas Vilniaus gyventojams išsiuntė kreipimąsi dėl finansinės pagalbos „Redutai“. Iki gruodžio 17 d. „su didžiausiomis pastangomis pavyko surinkti 10 tūkst. zlotų“ (ibid.: 327). Gruodžio 19 d., likus keturioms dienoms iki inauguracijos, teatro remontas nebuvo baigtas: „Ten ant scenos montuojamas reguliatorius. Pirmajam spektakliui (gruodžio 23 d.) nebus pasiruošta, todėl iškilminga atidarymo ceremonija neįvyks, tačiau jau dabar aišku, kad šis teatras yra „Redutos“ namai. Drabužinėse statomi baldai, kabinami paveikslai“ (ibid.: 328–329). 1925 m. gruodžio 23 d. Wyspiańskio „Išlaisvinimu“ „Reduta“ pradėjo savo pirmąją sezoną Pohuliankos gatvėje.

Vilniuje turėjo būti įgyvendinta „Redutos“ idealaus teatro idėja. Tačiau išlaidos, susijusios su teatro rekonstrukcija, nepaisant deklaruotos ir gautos „didelės subsidijos, siekiančios 120 000 per metus“, sudarė skolą, kurią Osterwa turės grąžinti iki 1930-ųjų. Kaip vieną iš „Redutos“ nesėkmės Vilniuje priežasčių Marja Alexandrowiczowa įvardijo po remonto likusią skolą:

„Kalbant apie „Redutos“ įsikūrimą Vilniuje, nuomonės išsiskyrė: pernelyg paprastas ir kartu didis buvo jos atstovaujamas menas palyginti su kasdieniu realistišku repertuaru ir dekoracijomis, prie kurių paprastas žiūrovas buvo įpratęs. O kadangi Lutnioje veikė Cz. Jankowskio operetė, <...> ne visi leidosi „Redutos“ ugdomi. „Reduta“ nuo pat pradžią patyrė rimtų finansinių problemų, pradėdant esmine teatro pastato rekonstrukcija (paryškinta – A. W.)“ (Alexandrowiczowa 1938: 30).

1930 m. spalio mėn. laiške Zbyszewskiams Osterwa rašė:

„Noriu perkelti bazę iš Vilniaus į Varšuvą. <...> Miesto valdžia mums skolinga 25 000, bet mums pasakytą, kad neduos nė cento. Subsidija nuo 100 000 buvo sumažinta iki 24 per metus. Turime skolų bankams ir privatiems asmenims! Apie 32 tūkstančius!“ (Osterwa 1968: 139).

Kokie buvo tie metai Osterwai? Vilniuje „Reduta“ pademonstravo aukštą lygį tokiuose spektakliuose kaip „Vestuvės“, „Išlaisvinimas“, „Nepalaužiamas kunigaikštis“, naujojoje „Paspruko mano putpelės“ versijoje, tačiau darbas šiame mieste buvo nesėk-

18 *Słowo*, 1925, Nr. 230.

mingas. Osterwa atvyko su savo trupe, ieškodamas galimybės kurti naujo tipo teatrą ir „Redutos“ institute mokyti naujos vaidybos, o išvyko patyręs visišką pralaimėjimą. Finansinė padėtis nuo pat pradžių, nuo teatro remonto, kuriam nepakako pinigų, pasirodė esanti katastrofiška. Redutininkai negavo atlyginimų, trupė Vilniuje išgyveno krizę, ir ne tik dėl materialių priežasčių. Žiūrovų stygius (apie tai Osterwą buvo išpėjęs Czesławas Jankowskis), Osterwos nedalyvavimas sprendžiant teatro finansines problemas papildė „Redutai“ nepalankių aplinkybių rinkinį. „Redutos“ aukštai iškeltos kartelės vidutinis vilnietis nesugebėjo įveikti. Vietinė spauda įvardijo „Redutos“ nesėkmės Vilniuje priežastis: „Teatras buvo pernelyg meniškas vidutiniam skoniui, parengė per mažai premjerų, nesi-stengė remtis aktorių vardais ir pavardėmis“ (Alexandrowiczowa 1938: 30).

Czesławas Jankowskis taip apibūdino Vilniaus teatrų padėtį 1927 m.:

„Teatro gyvenimui toną Vilniuje duoda „Reduta“ <...>. Kaip autonomiškas arba veikiau savarankiškas „Redutos“ padalinys yra Lenkų teatras, kuriam vadovauja Franciszekas Rychłowski <...> Pohuliankoje daugiausia statomi vadinamojo didžiojo repertuaro veikalai. Lenkų teatras Liutnioje stato lengvas komedijas. Vaidmenimis pasidalyta. Vilniaus publikai siūlomas platus repertuaras: nuo „Išsivadavimo“ iki „Traukinio-vauduoklio“. Abu teatrai dirbdami viršija visas normas. Lenkų teatro žiūrovų Vilniuje, nepaisant to, kad gyventojų skaičius siekia du šimtus tūkstančių, nedaug. Lenkų teatras turi remtis naujienomis. Jis turi neatsilikti nuo dviejų ar trijų Varšuvos teatrų. Juk Vilnius nori pamatyti tai, ką Varšuva pripažino vertu pamatyti. Taigi Lenkų teatre – ir „Redutoje“ – dedamos antžmogiškos pastangos. Ar neatsilikdami nuo Varšuvos repertuaro Vilniaus teatrai turi pakankamą palaikymą Vilniuje?“ (Jankowski 1927: 231).

Kaip „Redutos“ nesėkmės Vilniuje priežastį Jankowskis įžvelgė ir teatro pastato geografinę padėtį:

„Čia, Vilniuje, esant labai žemoms kainoms ir prastam lankomumui, „Redutos“ spektakliai teatre Pohuliankoje rodomi nuostolingai. Viena iš kardinalių priežasčių yra nelemta vieta, nes teatro pastatas stovi toli nuo miesto centro, aukštai, be patogaus pigaus susisiekimo“ (ibid.).

„Redutos“ trupė Vilniuje ištvėrė iki 1929 metų. 1930 m. balandžio 2 d. Osterwa Limanowskiui rašė:

„Į Vilnių kaip darbo vietą niekada negrįšiu. Sprendimas dėl mūsų indėlių kompensavimo į Pohuliankos pastatą galutinai nutraukė saitus, kurie jau seniau buvo susilpnėję – tada mes juos greitai čiupome ir su užsispyrimu mėginome vėl sumegzti. Dabar tai nepavyks. <...> Kartą sakei, kad vienintelis mūsų priešas Vilniuje yra klimatas. Žvelgiant atgal, žvelgiant iš toliau – tai nėra vienintelis priešas, veikiau, kad šis priešas yra pavojingas, nes su juo nekovoja jokie mūsų bičiuliai. Brangiausias, nenuilstantis, paslaugusis draugas mane paliko. Wanda! Mano uošvis mirė Vilniuje. Niekas manęs nesieja su Vilniumi,

išskyrus prisiminimus, kartais tokius košmariškus, kad tenka pasinerti į svajones apie kitą pasaulį <...>. Nėra prasmės laikyti „Redutos“ Vilniuje. Vilnius nesudarys sąlygų ne tik steigti vaidybos studijų, bet ir gyventi“ (Limanowski, Osterwa 1987: 110–111).

Išvados

Jaunystėje, 1907–1909 m., Vilnius neabejotinai suformavo Osterwą kaip aktorių ir žmogų, suteikė esminių bruožų jo teatro idėjai. Kita vertus, „Redutos“ veiklos šiame mieste patirtis Osterwai buvo karti. Cituotas laiškas Mieczysławui Limanowskiui ir aptikti Vilniaus laikotarpio dokumentai įrodo, kad, kaip tvirtino Zbigniewas Osiński (Osiński 2003), galima kvestionuoti ir perrašyti „Redutos“ Vilniuje istoriją išlaisvinant ją iš tos sentimentalai idealizuojančios atmosferos, kurią pirmiausia kuria žmonių, susijusių su „Reduta“, prisiminimai. Tai istorija, kurią reikia pasakoti naujai ir iš naujo.

Iš lenkų kalbos vertė *Helmutas Šabasevičius*

*Įteikta 2020 10 30
Priimta 2020 11 18*

ŠALTINIAI

- Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (LVIA)*, f. 1135, ap. 12, b. 66.
Reduta ściele sobie gniazdko. *Słowo*, 21 VIII 1925.
Dziennik Wileński, 1907, Nr. 283.
Dziennik Wileński, 1925, Nr. 183.
Słowo, 1925, Nr. 230.

LITERATŪRA

- Alexandrowiczowa, M. *Dzieje Teatru Wileńskiego*. Wilno, 1938.
Baranowski, W. Teatr wileński. *Kurier Litewski*, 1914, Nr. 89.
Brumer, W. Nowe drogi Reduty. *Życie Teatru*, 1 VI 1924, Nr. 22.
Hernik Spalińska, J. *Wileńskie Srody Literackie (1927–1939)*. Warszawa, 1998.
Jankowski, Cz. Teatry wileńskie. *Życie Teatru*, 1925, R. 3.
Jankowski, Cz. Teatry wileńskie. *Życie Teatru*, 1927.
Korwin-Milewski, H. *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*. Poznań, 1930.
Limanowski, M.; Osterwa, J. *Listy*. Opracował i wstępem opatrzył Z. Osiński. Warszawa: PIW, 1987.
Lorentz, S. *Album wileńskie*. Warszawa: PIW, 1986.
Morstin, L. H. *Moje przygody teatralne*. Warszawa, 1961.
Osiński, Z. *Pamięć Reduty. Słowo/obraz terytoria*. Gdańsk, 2003.
Osterwa, J. *Listy*. Wstęp Jerzy Zawiejski. Red. Edward Krasiński. Warszawa: PIW, 1968.
Osterwa, J. *Z zapisków. Wiedza o Kulturze*. Wrocław, 1992.

- Romanowski, A. *Młoda Polska wileńska*. Kraków: Universitas, 1999.
- Ruszczyc, F. *Dziennik. W Wilnie 1919–1932*. T. 2. Warszawa, 1996.
- Śmigieński, B. *Reduta w Wilnie 1925–1929*. Instytut Wydawniczy Pax, 1989.
- Szczublewski, J. *Żywoł Osterwy*. Warszawa: PIW, 1973.
- Wileński Słownik Biograficzny*. Red. H. Dubowik, L. J. Malinowski. Bydgoszcz, 2008.
- Wilno. XX–XXI wiek. Przewodnik architektoniczny*. Pod red. Mariji Drėmaitė, Rūty Leitanaitytė, Julijai Reklaitė. Centrum Architektury, 2019.

“Reduta” builds its nest, or Osterwa in Pohulanka

SUMMARY. Based on previously unknown archival materials discovered by the authors in the Lithuanian State Historical Archives in Vilnius, the author of the article is reconstructing the beginnings of the Polish theatre company “Reduta” in Vilnius and the discovery of new documents sheds new light on this story. The author attempts to reconstruct the economic and social conditions in which “Reduta” started its operation in Vilnius. The text concerns the period of 1925–1929. The author puts forward a thesis that the reasons for “Reduta’s” failure in Vilnius were the enormous costs of renovating the Grand Theatre on Pohulanka Street that resulted in unpayable debt in the first months of the theatre’s operation.

Just before “Reduta’s” arrival in Vilnius in 1925, Polish theatre critic, poet and publicist Czesław Jankowski (1857–1929) warned its director, a renowned Polish actor and theatre theoretician Juliusz Osterwa (1885–1947), that the main reason for the theatre’s failure in Vilnius is the lack of a regular theatre audience and that the higher prices in Vilnius also had to be taken into account. “Reduta” was theatre of a high standard that was out of the reach of the average inhabitant of Vilnius. The reasons for “Reduta’s” failure were, as it was pointed out by the local press, the concept of the theatre, which was too subtle for average tastes, and the lack of new productions. The “Reduta” collective hardly managed to survive in Vilnius up to 1929. Vilnius undoubtedly shaped Osterwa as an actor and human being in his youth and provided essential components for his concept of theatre. On the other hand, the experiences related to “Reduta’s” stay in the city turned out to be bitter for Osterwa.

The Vilnius period documents found by the author of this article confirm the need, as postulated by Polish theatre historian Zbigniew Osieński (1939–2018), to question and rewrite “Reduta’s” history in Vilnius, to strip it from the sentimental and idealising envelope that is demonstrated mainly in the recollections of the people associated with “Reduta”. It is a story to be told anew and again.

KEYWORDS:
Theatre “Reduta”,
Grand Theatre in
Pohulanka street;
Vilnius; Juliusz Osterwa;
Witold Hulewicz;
Juliusz Stefan Kłos;
Ferdynand Ruszczyc.

Telegram

№ 64³²
od № 141-60

= PROFESOR KŁOS ZARZECZNA 24 WILNO

Przyjęto dn. 1925
godz. 22 min. 33
z Włocławek
podpis F. Zawadzki Urząd

WARSZAWA, 54102, 11, 18, 21, 20 № słów dn. / godz. min.

= ZEZWAŁAM NA ROZPOCZECIE ROBÓT TEATRZE = ZAWADZKI

G. D. P. | T. 1010 (IV. 1924). 16/10000

Zarząd Telegramów. Nie przyjmuje wiadomości za straty, wynikiem z powodu stanów lub doręczenia telegramów.

Feliks Zawadzki telegrama profesorowi Juliuszowi Kłosowi,
leidžianti pradėti darbą teatre, 1925 m. liepos 18 d., 22:33 val.
(LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 52)

→

Witoldo Hulewicziaus laiškas
Juliuszui Osterwai, 1925 m. rugpjūčio 20 d.
(LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 31)

TYGODNIK
WILEŃSKI

REDAKCJA: WILNO.
MAGDALENY 2 TEL. 7.

31
Wilno, dn. 20 sierpnia 1925.

B. PILNE.

Kochany Julku,

Delegat Rządu

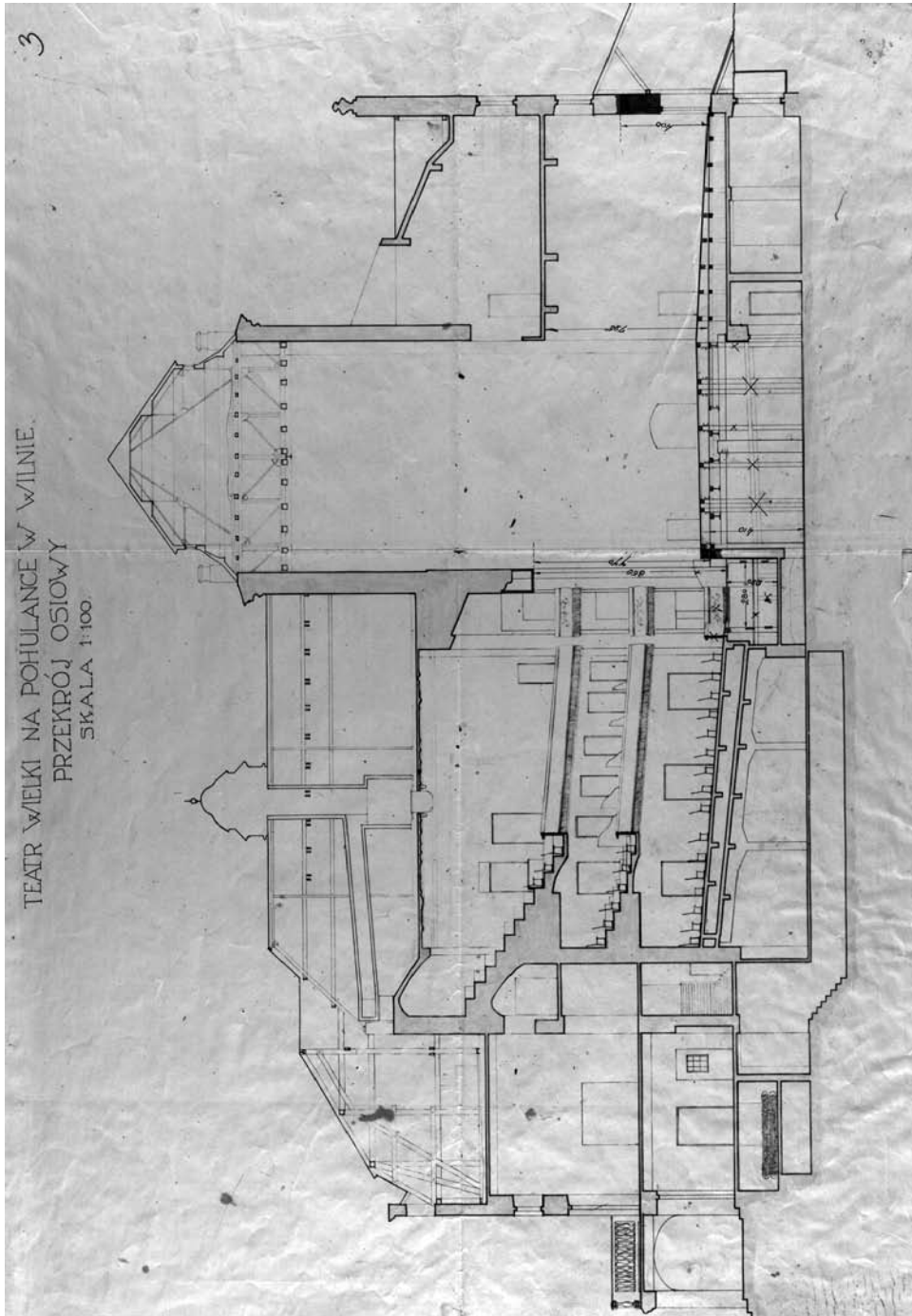
Dyrekcja Robót Publ. (i Magistrat

dziś o 12-ej oglądają^{li} gmach Teatru Wielkiego, bo podobno są pewne nieformalności. ~~Bardzo jest rzeczą ważną, abys Ty był przy tem obecny. Zbieramy się w Dyr. Robót u inż Pietraszewskiego ~~XXXXX~~ o godz 11,15. Jeżeli nie zdążyysz na tę godzinę, może będziesz w teatrze między 1/8 do 12 a 1-a.~~

Wcale nie wiem, czy jesteś w Wilnie.

Proszę bardzo o spieszne skomunikowanie się z Gallem, który Serdeczności przewidziane były w teatrze, mieszka w hotelu Sokolowskiego, Nicuwicka 1, a obiady (od 2-3) i kolacje (od 9-10) stale jada z całą Redutą w Marynie Ofic. na Mickiewicza.

W. S. S.

Didžiojo teatro pastato planai su pažymėtais pakeitimais (LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 66, l. 3 ir 5)

